
ІСТОРІЯ

СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

УДК 930(73+41)(092)

DOI 10.31654/2520-6966-2018-9i-90-136-143

І. І. Мойсейчук

магістрантка історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Аналіз фінансової політики імператорів Тіта Флавія та Доміціана (79–96 рр. н. е.) в англо-американській історіографії ХХ ст.

У статті проаналізовано фінансову політику римських імператорів Тіта Флавія і Доміціана в працях англо-американських істориків ХХ ст. Використовуються методи порівняння і критичного аналізу різних точок зору на фінансову політику імператорів. Окрім цього, висвітлені наслідки фінансових реформ і зміни в роки їх правління.

Ключові слова: Римська імперія, фінансова політика, Тіт, Доміціан, англо-американська історіографія.

Період правління династії Флавіїв (69–96 рр. н. е.), зазвичай, трактується як миттева та короткочасна подія в історії Римської імперії. Імперії, яка завжди оцінювалася в історіографії глобальною як в політичному, так і в хронологічному сенсі. Саме за цей короткий проміжок часу відбулася стабілізація та консолідація країни після громадянської війни (68–69 рр.) та трансформація полісної держави в цілісну. Ще за першого імператора династії Веспасіана було закладено основи фінансової стабільності імперії.

Мета нашого дослідження – проаналізувати фінансову політику синів імператора Веспасіана Тіта та Доміціана в новітній англо-американській історіографії.

Накопичений в сер. ХІХ – першої пол. ХХ ст. фактичний матеріал заклав основу для наступних наукових розвідок. Головними віхами

досліджень англо-американських вчених другої пол. ХХ ст. залишилися ідеологічна, провінційна та фінансова політика імператорів. Питання про специфіку фінансових заходів заслуговує особливої уваги, оскільки саме цей напрям політики є одним із головних складових образу династії Флавіїв. Характеризуючи фінансову політику імператора Тіта, історики вихваляли його щедрість. Але наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. вчені неодноразово намагалися переглянути дані досліджень про спадкоємця Веспасіана. Одним із перших, хто висловив негативні відгуки про фінансові заходи імператора Тіта, був німецький історик Г. Шиллер. Він базував свої дослідження на цитаті про Доміціана "скнарою його зробила бідність" [13, с. 519]. Таким чином, дослідник зазначав, що після принцепса Тіта державна казна була порожньою. І як наслідок, третій імператор династії Доміціан, через фінансові розтрати попередника, був змушений економити на всьому. Слідом за Шиллером поставив під сумнів позитив фінансової політики Тіта Б. Гендерсон. Вчений оцінював діяльність імператора в фінансовій сфері як некомпетентну, екстравагантну та небезпечну. Гендерсон підкреслював "недоречність лицарства в епоху, коли головною вимогою було зводити кінці з кінцями" [4, с. 7–8]. Разом з тим частина дослідників продовжувала відстоювати правильність традиційної характеристики Тіта Флавія, вказуючи при цьому на фінансову проникливість імператора та його обдумані рішення, куди саме витратити гроші [2, с. 21; 6, с. 140–143]. Серед щедрот принцепса автори згадують, перш за все, повагу до приватної власності, оскільки він перший з імператорів підтвердив едиктом всі попередні скарги позивачів. Це була явна поступка сенаторам і вершникам, що усунула необхідність принизливих прохань. Але М. Чарльзворт зазначає, що затверджені Тітом жалування пройшли "відсів" за імператора Веспасіана, якого неодноразово звинувачували в грошолобстві. Тобто скарбниця навряд чи багато втратила в результаті цього заходу, а сам принцепс Тіт набув популярності [2, с. 21]. Проте у Тіта Флавія були деякі відмінності від фінансової політики свого батька. Зокрема, він пом'якшив податки на о. Родос і о. Кос, що були накладені Веспасіаном, скасував поземельний податок в Цезареї та надав переваги головному місту гельветів Авентіку [14, с. 340]. Але, як справедливо зазначив Б. Джоунс, ці послаблення були збалансовані збільшенням доходів з долини Нілу, оскільки в Єгипті спростилися податкові зобов'язання в результаті заходів щодо заміни великих володінь членів імператорського будинку більш дрібними ділянками, купувати які могли лише мешканці області [6, с. 142–143].

Проте наприкінці XX ст. серед англо-американських істориків побутувала ідея, що, можливо, в прагненні до популярності Тіт сплутував державну казну. Адже проявом щедрості імператора були пишні гладіаторські бої, морські бої, поєдинки звірів, що тривали по сто днів при амфітеатрі і збудованих поблизу терм. Ці видовища супроводжувалися розкиданням по театру дерев'яних кульок із зображенням їжі та одягу, срібного посуду і золота, коней, робочої худоби і рабів, а потім слідували роздачі всього зображеного. На одному з гладіаторських боїв Тіт заявив, що влаштує його за смаком глядачів, і не відмовив їм ні в одному проханні [6, с. 144–147]. На противагу цій гіпотезі дослідник Д. Волкер зазначає, що відомості про фінансові заходи початку правління Доміціана не дозволяють зробити такий висновок, оскільки принцепс Доміціан зміг звільнити на рік від суду всіх, хто значився боржниками казначейства довше п'яти років. Також він припинив несправедливі доноси, за рахунок яких поповнювалась скарбниця. У 82 році збільшив вміст срібла на 8–10 % порівняно з монетами Веспасіана і Тіта, а у 84 році платню солдатів було піднято на чверть [18, с. 111–115].

Отже, в новітній англо-американській історіографії було наявно декілька точок зору щодо фінансової політики імператора Тіта. Зокрема, Б. Гендерсон та Б. Джоунс продовжували ідею Г. Шиллера про те, що Тіт Флавій вів некомпетентну фінансову політику і грошима підіймав собі популярність та авторитет серед громадян Римської імперії. Іншої точки зору дотримувалися А. Шервін-Вайт та Д. Волкер. Ці дослідники зазначали, що імператор Тіт залишив досить стабільну скарбницю своєму наступнику Доміціану, пом'якшив податки на Родосі та скасував земельний податок в Цезареї. Таким чином, імператор Тіт проводив політику щедрих витрат, проте не розтратив казну за час свого недовгого правління. Однак стабільний стан фінансів в кінці правління Тіта був результатом його фінансової політики. При цьому всі витрати імператора переслідували чітку мету – зміцнення престижу династії. Але не потрібно відкидати той факт, що однією з цілей фінансової політики було забезпечення особистої популярності принцепса.

Дослідження фінансових заходів принцепса Доміціана (81–96 рр. н. е.) в Римській імперії заслуговують особливої уваги, оскільки саме цей напрямок політики третього представника династії Флавіїв викликав дискусію в істориків XX ст. Питання полягає в наступному: імператор Доміціан після своєї загибелі залишив Римську імперію в борах чи, навпаки, збагатив?

Для англо-американської історіографії першої пол. XX ст. був характерним перегляд античних джерел, де фінансова політика імператора Доміціана наклала на нього негативний образ майже на 1900 років. Першим "адвокатом" третього принцепса династії Флавіїв серед британських істориків був Рональд Сайм. У своїй праці "Імперські фінанси за Доміціана, Нерви і Траяна" спробував переглянути відомості античних авторів як про виснаження скарбниці за Доміціана, так і про використання судових переслідувань і конфіскацій майна для усунення дефіциту бюджету [16, с. 55–57, 65, 70]. Він стверджував, по-перше, що імператор залишив багату державну скарбницю, оскільки при імператорах Нерви і Траяну не було широких заходів економії. По-друге, жадібність Доміціана, що описується античними авторами, була не результатом економічних труднощів, аполітичною зброєю для ослаблення незадоволених [16, с. 65–70]. Думка Р. Сайма про відсутність державного банкрутства до кінця правління Доміціана є цілком доречною. Однак варто зазначити, що антична традиція пов'язувала фінансові труднощі не з кінцем правління імператора, а з серединою 80-х років. Ця гіпотеза підтверджується даними нумізматики [9, с. 15–19]. Проте деякі дослідники зазначали, що причинами конфіскацій майна наприкінці правління Доміціана були політичні мотиви, а не фінансове банкрутство [2, с. 36]. У 1936 р. вийшла праця М. Чарльзворза "Династія Флавіїв", де науковець продемонстрував інновації в фінансовій політиці принцепса Доміціана. Наприклад, одним з нововведень початку правління Доміціана стало те, що він "ділянки, що залишилися незайнятими після розділу полів між ветеранами, залишив в користування колишнім власникам". Тим самим, як зазначає М. Чарльзворз, третій імператор династії Флавіїв відійшов від політики Веспасіана і Тіта щодо "subseciva"¹ в Італії. Цей захід відноситься до перших років правління Доміціана. Таким чином, вона наочно продемонструвала виняткову поміркованість нового імператора щодо можливостей поповнення скарбниці, на противагу попередникам [2, с. 15–16].

Для післявоєнної англо-американської історіографії було цікаво, як саме імператор поповнював скарбницю. Так, деякі дослідники припускали, що принцепс розширив сфери дій податків на нові категорії населення та нові вікові групи [15, с. 1–13; 17, с. 329–342]. Зокрема, почалося збирання податків з іудеїв. Більшість вчених робили припущення, що така політика Доміціана була обумовлена потребою грошей [12, с. 71–72]. Заходи Доміціана з поповнення

¹ "Subseciva" – відрізки землі, що придатні для обробітку і вирощування зернових культур.

скарбниці породили немало досліджень і суперечок, які пов'язані з оцінкою достовірності джерел. Одна з дискусій стосується протидії між свідченнями Плінія Молодшого про грабiж провінціалів і незадоволених союзників при Доміціані і повідомленням Светонія про те, що імператор тримав під контролем провінційних намісників, тобто турбувався про них. Свідченням Светонія відповідають дані двох написів. В одному з них йдеться про доручення Доміціана до прокуратора Сирії, щоб він не обтяжував провінціалів реквізицією транспорту без особливого доручення від принцепса. В інших мова йде про декрет Антістія в Галатії, який був виданий під час голоду, щоб всі задекларували зерно (за винятком зерна на особисті потреби і посіви) та продали його в закупівельні пункти за фіксованою ціною. Дослідник Х. Плекет трактує відомості написів як докази турботи імператора про простих провінціалів та збалансовану цінову політику в провінціях. Автор доповнює свої висновки про захист Доміціаном пожертв провінціалів на потреби своїх міст шляхом підведення їх під закон про казнокрадство та про продаж імператором маєтків афінського мільйонера Гіппарха дрібним землевласникам [11, с. 305–307].

Інші дослідники 2-ої пол. XX ст. П. Роджерс, Е. Смолвуд, Г. Плекет, І. Каррадіс, Д. Волкер аналізували та порівнювали фінансову політику Веспасіана та його синів Тіта і Доміціана. Так, І. Каррадіс у своїй праці "The Banishment of the Father of Claudius Etruscus: Numismatic Evidence" вказував, що з самого початку свого правління Доміціан мав деякі розбіжності між його фінансовою політикою і заходами Веспасіана та Тіта. Перш за все, з якихось причин Доміціан в перші ж роки правління звільнив та відправив в заслання головного фінансиста, який обіймав посаду більше десяти років у Веспасіана і Тіта [1, с. 101–103]. Така політика імператора могла бути як наслідком "неприятності до наближених батька і брата", так і результатом принципових розбіжностей щодо фінансової стратегії держави. Вивчення збережених монет Доміціана показує, що в 82 році вміст срібла в денаріях було збільшено на 10 % порівняно з епохою громадянських воєн 68–69 рр., а на початку правління Веспасіана відсоток срібла в монетах був, навпаки, знижений на 5 %. Крім того, на початку 80-х рр. відбулося збільшення ваги як денаріїв, так і ауреусів [18, с. 111–115].

У 80-х рр. XX ст. Барбара Левік в праці "Доміціан та провінції" подала іншу точку зору на протипагу Г. Плекету щодо відносин імператора та провінційних мешканців. Проаналізувавши джерела про "великодушність Доміціана в провінціях", дослідниця переконливо показала, що немає підстав говорити про участь Доміціана в

"захисті пожертвувачів" і декрету Антістія Рустика. Очевидно, що у фінансовій політиці щодо провінцій він, як і Веспасіан, переслідував мету встановлення контролю у всіх можливих сферах. Також однією з цілей Доміціана було отримання грошей як засобу підтримання стабільності імперії і власної влади, але аж ніяк не безкорислива любов до провінціалів. Між іншим, імператор Доміціан продовжив політику у розвитку фіску, яка активно проводилася Веспасіаном: доходи з акведуків стали надходити в імператорську скарбницю, причому неплатники суворо каралися. Також Б. Левік зазначала, що не потрібно забувати про добре відомий едикт Доміціана щодо виноградників, який свідчить про турботу принцепса швидше про Італію, ніж про провінції [7, с. 50–60]. Проте дослідниця стверджувала, що під кінець правління імператора державна скарбниця не була виснаженою. По-перше, він повернув з фіску в ерарій доходи від податків. По-друге, були припинені переслідування за звинуваченнями в ухилянні від сплати іудейського податку [8, с. 98].

Наприкінці ХХ ст. вийшла монографія Б. Джонса, присвячена періоду правління імператора Доміціана, в якій автор охарактеризував принцепса як щедрого фінансиста, проте це все було спрямовано на здобуття власної популярності. Б. Джонс зазначав, що Доміціан на початку правління дбав про те, щоб затьмарити батька і брата, перевершити їх в щедрості і компенсувати своє тривале перебування в їх тіні. Не випадково храм роду Флавіїв був побудований на місці будинку, де народився сам Доміціан. До речі, на всіх відновлених за його правління будівлях він "поставив тільки своє ім'я, без будь-якої згадки про колишніх будівельників" [5, с. 80]. Це було різким контрастом порівняно з діяльністю Веспасіана, який прагнув показати, що витрати на будівництво були для суспільної користі. Проте акцент на возвеличення нового правителя вийшов занадто нав'язливим. Великі витрати Доміціана не так підкреслювали контраст з жорсткістю Веспасіана щодо інтересів державної скарбниці або затьмарювали щедрість Тіта, скільки породжували невдоволення нескромністю Доміціана в повсякденному житті на протигагу поміркованості в побуті його попередників. І відмінності дійсно були разючими: якщо Веспасіан рідко жив у палаці, вважаючи за краще Саллюстієві сади, то за правління Доміціана було закінчене будівництво імператорського палацу на Палатині, а величезну статую Доміціана на Форумі сучасники називали Колосом [5, с. 90–98].

У 2000 році в Англії вийшла монографія, присвячена династії Флавіїв, автором якої є М. Гріффін. Щодо фінансової політики імператора Доміціана дослідник зазначав, що оновлення монети було

важливим стратегічним задумом. Диктувалося воно не економічними міркуваннями, а політичними й ідеологічними: поліпшення монети мало символізувати повернення до стандартів передвоєнної епохи і цілковиту стабілізацію фінансової сфери саме за Доміціана [3, с. 72]. З цим можна погодитися, проте лише частково, оскільки довго підтримувати вміст срібла в монетах на новому рівні імператору не вдалося (в 85 році відбулося повернення до стандарту 64 року), але нижче відсотка епохи Нерона воно не упало. На думку М. Гріффіна, фінансові труднощі тривали аж до кінця правління Доміціана, оскільки в нього так і не вистачило коштів на поповнення армії новими солдатами [3, с. 73].

Таким чином, протягом ХХ ст. англо-американськими дослідниками було зроблено широкий аналіз всієї діяльності династії Флавіїв. Варто зазначити, що серед істориків переважав "ревізійністський" напрямок щодо фінансової політики Тіта та Доміціана. Тобто було переглянуто античні джерела та всі попередні доробки, що в свою чергу породило два напрямки історичної думки: позитивне сприйняття фінансових заходів нащадків Веспасіана та консервативна позиція тих дослідників, що повністю довіряли джерелам. Але частіше за все "ревізійністи" нарікали на те, що цілковита довіра до джерел не може дати об'єктивної оцінки, оскільки при написанні античних дослідників не обходилися без суб'єктивного фактора, що був наслідком діяльності династії Флавіїв, в тому числі і їх фінансової політики.

Література

1. Carradice I. A. The Banishment of the Father of Claudius Etruscus: Numismatic Evidence. *Liverpool Classical Monthly*. 1979. № 4. P. 101–161.
2. Charlesworth M. P. The Flavian Dynasty. *CAH*. Cambridge: Cambridge univ. press, 1936. Vol. 11. P. 1–45.
3. Griffin M. The Flavians. *CAH* 2. Cambridge: Cambridge univ. press, 2000. Vol. 11. P. 1–83.
4. Henderson B. W. Five Roman Emperors: Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Traian. A. D. 69–117. Cambridge: Cambridge univ. press, 1927. XIV. P. 358.
5. Jones B. W. The Emperor Domitian. L.; New York: Routledge, 1992. XI. P. 292.
6. Jones B. W. The Emperor Titus. L.; New York: St. Martin press, 1984. IX. P. 227.
7. Levick B. Domitian and the Provinces. *Latomus*. 1982. Vol. 41. P. 50–73.
8. Levick B. Vespasian. L.: Routledge. XLII. P. 310.
9. Mattingly H. Coins of the Roman Empire in the British Museum. L., 1936. Vol. 3. P. 15–19.
10. McElderry R. K. Some Conjectures the Reign of Vespasian. *JRS*. Vol. 3. 1913. Pt. 1. P. 116–126.

11. Plecket H. W. Domitian, the Senate and the Provinces. *Mnemosyne*. 1961. Ser. 4. Vol. 14. P. 296–315.
 12. Rogers P. M. Domitian and the Finances of the State. *Historia*. Bd. 33. 1984. S. 60–78.
 13. Schiller H. Geschichte der römischen Kaiserzeit. Gotha, 1883. Bd. 1. Teil 2. S. 519.
 14. Sherwin-White A. N. The Roman Citizenship. 2nd ed. Oxford, 1973. X, P. 486.
 15. Smallwood E. M. Domitian's Attitude towards Jews and Jewdaism. 1956. CPh. Vol. 51. № 1. P. 1–13.
 16. Syme R. The Imperial Finances under Domitian, Nerva, Trajan. *JRS*. 1930. Vol. 20. P. 55–70.
 17. Thompson L. A. Domitian and the Jewish Tax. *Historia*. Bd. 31. 1982. P. 329–342.
 18. Walker D. R. The Metrology of the Roman Silver Coinage. *BAR*. Supplementary ser. 5. 1976. P. 159.
-

И. И. Мойсейчук

магистрантка историко-юридического факультета Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Анализ финансовой политики императоров Тита Флавия и Домициана (79–96 гг. н. э.) в англо-американской историографии

В статье проанализирована финансовая политика римских императоров Тита и Домициана Флавия в работах англо-американских историков XX века. Используются методы сравнения и критического анализа разных точек зрения на финансовую политику императоров. Кроме того, обозначены последствия финансовых реформ и изменений в годы их правления.

Ключевые слова: Римская империя, финансовая политика, Тит, Домициан, англо-американская историография.

Ilna Moiseichuk

master's degree student of the faculty history and law of Nizhyn Gogol State University

The analysis of financial policy of emperors Tit Flavian and Domitian (79–96 AD) in the English and American historiography of the 20 century

The article analyzes the financial policy of the Roman emperors Titus and Domitian Flavius in the works of English and American historians of the 20 century. Used methods of comparison and critical analysis of view on the financial policy of the emperors. In addition, the implications of financial reforms and changes in the years of their governance are highlighted.

Key words: Roman Empire, financial policy, Tit, Domitian, English and American historiography.